

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 37.013.74

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ЗМІН

Костянтин Корсак

У статті розглянуті загальні тенденції наукового поступу, перспектив розбудови освіти для суспільства майбутнього, роль і місце порівняльно-педагогічних досліджень у цих процесах.

Ключові слова: порівняльно-педагогічні дослідження, суспільство майбутнього, наносуспільство, компаративіст, інтердисциплінарні дослідження, порівняльний аналіз, базовий курс порівняльної педагогіки.

Твердження про особливу складність і швидкозмінність світових і національних явищ та процесів на межі двох сторіч стало трюїзмом. Серед головних тем аналізу подій – обговорення можливих шляхів подолання людством екологічних та інших загроз. У його рамках найбільш реальні сподівання покладаються на виховні спроможності освітніх систем, які пропонують скерувати всі сили на формування «людини ХХІ ст.» – скромної, толерантної, відповідальної, екологічно грамотної і дуже компетентної у своїй фаховій сфері [3; 4; 8].

В Україні про освітні негаразди та їх усунення висловлюються переважно самі ж освітяни. І все ж створені після 1991 р. державні плани і концепції модернізації освітньої системи України практично щоразу містили вказівки на необхідність дослідження і порівняння наявного із зарубіжним, розвиток кращого національного і рух до вищих світових і європейських стандартів середньої і вищої освіти. Ці наміри сприяли розвитку порівняльної педагогіки (ПП) та скромному її входженню у навчальні плани закладів системи педагогічної освіти, але не привели до її інституціоналізації і перетворення у вагому та впливову частину наук про освіту (у ВАК-переліку педагогічних спеціальностей ПП немає).

Метою цієї статті є розгляд двох питань: 1) що доцільно включати у поняття «порівняльно-педагогічні дослідження»; 2) що слід вважати ймовірним «зразком Освіти ХХІ ст.» і які її характеристики слід враховувати для забезпечення ефективності і практичності цих досліджень.

Ці питання мають різну «вагу» і входять до різних груп проблем. Перше менше перетинає межі психолого-педагогічної сфери, а от друге вимагає звернення до «прогностики» чи «глобалістики», адже Освіта-ХХІ має відповідати Суспільству-ХХІ.

За досить короткий час назва останнього істотно еволюціонувала: спершу його обережно позначили словом «постіндустріальне» без найменших спроб деталізації. Потім запропонували уточнення: воно буде «інформаційним» чи «мережним». Ця вельми неправильна і надто поширена назва має стільки недоліків, що їх аналіз – справа окремої статті (в історії людини та її попередників ніколи не було «неінформаційних» соціумів!). На зламі сторіч з'явилася назва «суспільство знань».

Вона з формального боку ніби й правильна, але опирається на термін «знання», який кожна людина розуміє по-своєму (до того ж, рідко спроможна пояснити, у чому саме полягають ці «знання»).

Наша конструктивна пропозиція більш повної і практично важливої назви суспільства майбутнього зумовлена тенденцією змін до виробничих технологій: *індустріальне суспільство* на основі винайдення безнадійно шкідливих для біосфери «індустріальних» технологій дуже швидко пройшло свій життєвий цикл від народження до стадії все вищого безглуздя. Людство для свого порятунку просто зобов'язане відмовитися від них і винайти такі технології, які не шкодили б довкіллю. Злам сторіч відзначений винайденням перших зразків подібних технологій, здійснених у рамках нанонаук – тих розділів фізики та інших природничих секторів знань, які послуговуються законами природи, що діють на відстанях нанометра (10^{-9} м) і менших. «Там» незастосовні звичні для нас поняття «траєкторія», «прискорення», «сила» і багато-багато інших, «там» свої закони і стають можливими досягнення, про які лише мріють у «нашому» макросвіті.

Людство врятується і нормально розвиватиметься на основі нано-, піко- і фемтотехнологій, тому ми і пропонуємо для суспільства середини ХХІ ст. назву «*наносуспільство*». Ця пропозиція виходить з логіки продовження ланцюжка з «аграрного» та «індустріального» суспільств і опирається на той факт, що для власного порятунку люди невдовзі відмовляться від перших і других, а житимуть завдяки створенню і використанню переважно нанотехнологій.

Надія людства – масова, високорозвинена і ефективна фундаментальна наука у поєднанні з відповідним розвитком систем освіти. Тут прогрес, на щастя, дуже відчутний, адже мало є у світі урядів, які ризикнуть «заборонити» загальну вищу освіту (хоч у нас чи в Росії й лунають поодинокі заклики «видавати лише потрібну кількість дипломів», але населення на це не звертає уваги). Середня тривалість навчання до моменту виходу на ринок праці невпинно зростає не лише у державах-лідерах, а й у нас та в більшості держав світу.

Відтак, Освіта-ХХІ складатиметься з «первинної освіти» (initial education) тривалістю 18-22 роки і «ціложиттєвої освіти» (LLE – life-long education), удвічі-утричі більшої за тривалістю. Завдання першої – гарантувати вихід на ринок праці всієї молоді з достатньою для власного життєзабезпечення професійною компетентністю [1], завдання другої – підтримувати й оновлювати цю компетентність аж до смерті. Для цілей пропонованої статті досить наголосити на тому, що у ХХІ столітті молодь отримуватиме професію всередині освітньої системи, а не у родині (так було в аграрний період) чи через ремісничу підготовку (індустріальне суспільство). Практично вся молодь матиме не тільки середню, а й повну чи неповну спеціалізовану вищу освіту (варіанти: «А» – науково-академічний, «В» – технологічний, «С» – вищий професійно-технічний тощо). Рух до загальності і різноманітності вищої освіти помітний не лише у США, Японії, країнах Скандинавії, але й у нас. Хороші кількісні показники розвитку нашої вищої освіти, що ґрунтується на поєднанні ресурсів державного бюджету і всього населення, загальновідомі.

З викладеного випливає, що найбільш перспективними слід вважати ті системи освіти, які орієнтовані на «наносуспільство» і намагаються надати вищу освіту всім 100 % кожного нового покоління. Саме цей зразок корисно мати на увазі тим науковцям-педагогам, які цікавитимуться порівнянням стану і діяльності українських навчально-виховних закладів та всього національного освітньо-наукового комплексу із зарубіжними відповідниками. Учасники порівняльно-

педагогічних досліджень мають бути – бодай частково – і прогностиками, і глобалістами.

Автор цієї статті отримав вищу фізичну освіту (включаючи знання з нанорозділів), а тому звернення до порівняльно-педагогічної тематики було вимушеним кроком. Це припало на пік розгортання горбачовської «перебудови», коли стали очевидними перспективи втрати пріоритетного становища фізики не лише у галузі природничих наук (вже тоді її випередила біологія), але й у суспільстві. Причина вибору ПП банальна: у сфері економіки в тогочасному СРСР практично неможливо було знайти об'єктивну наукову інформацію навіть іноземними мовами, а от у сфері освіти це виявилось не надто складно.

З самого початку нашого дослідження проблем української й міжнародної освіти довелося вийти за ті межі «порівняльної педагогіки», що встановлені традиційними визначеннями цієї сфери знань (напр. [2; 6; 7] та ін.). Довелося відмовитися від праці у рамках звуженого визначення ПП (як сфери аналізу і порівняння освітніх явищ і фактів) й аналізувати значно ширше: ПП – дисципліна з теорії освіти, яка займається аналізом, порівнянням та оцінюванням освітньої політики, освітніх систем у різних країнах у зв'язку з їх політичним, суспільно-економічним та культурним розвитком; а також методологією та загальною теорією освітніх тенденцій у світі.

Звичайно, і це визначення неповне (наприклад, залишений осторонь дуже важливий аспект впливу географічних та інших природних умов, успадкованих генетично програм дій і поведінки тощо). Саме тому вже з самого початку наші дослідження вийшли за межі вищенаведених формулювань й могли бути охоплені лише більш широким поняттям – «науки про Освіту» (фр. *Sciences de l'éducation*), що, як пізніше виявилось, входить у дуже авторитетне термінологічне видання – Європейський Освітній Тезаурус [9]. У цьому означенні «Освіта» позначає складний і гетерогенний комплекс з матеріальних засобів та інституцій, процесу, змісту і результатів формування й соціумізації (не «соціалізації», а саме «соціумізації») нових поколінь.

З точки зору наукознавства, порівняльна педагогіка не є виокремленою науковою дисципліною, оскільки, маючи власний об'єкт – освітні системи й результати їхньої діяльності, – з кількох причин (насамперед – специфіки об'єкта вивчення) використовує методи багатьох інших наук. Саме особливості об'єкта порівняльної педагогіки та необхідність його фрагментарного чи комплексного дослідження примушує звертатися до групи гуманітарних наук (напр., історії, педагогіки, психології, соціології, економіки, культурології), останнім часом – і до природничих наук (географії, математичної статистики, кваліметрії, генетики, етології, синергетики).

Легко навести приклади того, як у окремих випадках досліджень можуть домінувати ті чи інші підходи. Під час порівняльного дослідження з теми «підготовка вчителів» у двох чи більше країнах бачимо:

- педагогічний підхід акцентує зміст і методи цієї підготовки;

- психологічний – з'ясовує мотивацію, інтереси і пріоритети абітурієнтів, студентів-педагогів і дипломованих випускників;
- соціологічний – виявляє вплив соціального походження на мотивацію до вступу в педагогічні заклади, результативність навчання й подальше кар'єрне зростання;
- економічний – дає змогу обчислити абсолютні та відносні витрати на навчання, здійснює вимірювання соціальної ефективності підготовки вчителів у формі впливу на зростання людського капіталу (продуктивної компетентності) населення країни;
- історичний – детально досліджує становлення систем підготовки вчителів, вплив на нього головних зовнішніх чинників (політичних подій, розвитку соціуму, змін запитів економіки та ін.), діяльність окремих видатних особистостей тощо;
- географічний – з'ясовує просторове формування системи підготовки вчителів, територіальні й інші нерівномірності, міграційні потоки й інші демографічні параметри.

Хоча в усіх наведених випадках компаративіст (фахівець із порівняльної педагогіки) здійснює порівняння, але кожного разу він вимушений віддавати перевагу специфічним для певної науки підходам і методам, а досить часто – методам одразу кількох наук. Відтак, порівняльна педагогіка є полем багатодисциплінарних досліджень.

Операційною сферою порівняльної педагогіки є найчастіше освітні факти (явища, феномени й ін.), зрідка – освітні системи, у виняткових випадках – мета-аналіз, який включає дослідження неосвітніх об'єктів і суб'єктів сучасних соціумів. Відтак, у нас виникло уявлення про існування в межах порівняльної педагогіки багатьох рівнів досліджень. Пропонуємо таку їх ієрархію, утворену на основі врахування характеристик об'єкта вивчення і комплексності та важливості тієї мети, яку ставлять собі науковці.

I. Найпростішим є статичний опис стану діяльності певного зарубіжного навчально-виховного закладу, його навчального плану і програм, засад і особливостей функцій частини його персоналу тощо. Така інформація є важливою основою для аналізу й порівнянь дій освітян іншої країни, які працюють в аналогічних закладах і/чи виконують подібні функції. Для «непричетних» (викладачів зовсім інших закладів, осіб, які не включені в систему освіти) подібні описи мають низьку цінність і викликають слабкий інтерес, визначаються не стільки змістом, скільки художньо-виражальними особливостями.

II. Значно складнішим для виконання є динамічний опис, який наголошує на розвиткові освітніх подій у часі й просторі в одній чи групі зарубіжних шкіл або інших навчально-виховних закладів, наводить інформацію про причини, перебіг і наслідки змін.

III. Наступний рівень складності відповідає порівняльному аналізу кількісних і (частково) якісних освітніх характеристик стану і змін діяльності

певного типу навчально-виховних закладів або груп педагогічного персоналу в кількох країнах.

IV. Розширення порівнянь попереднього типу, що вимагає розгляду динаміки чи соціально-економічних характеристик, ускладнює завдання компаративіста необхідністю звернення до методів кількох наук одночасно. Дослідження цього типу часто наптовхуються на брак вірогідної інформації, а накопичення її, у свою чергу, можливе лише після залучення значних кадрових та фінансових ресурсів.

V. Дослідження порівняльного плану якості навчання та його результатів (динаміка в одній країні і статика чи динаміка у кількох країнах) для одного рівня освіти чи визначеного типу навчально-виховних закладів. Звернення до великого масиву даних і методів багатьох наук є неминучим (наприклад, до математики, якщо необхідно обчислити вартість освіти чи різноманітні статистичні параметри – середні й екстремальні значення, форму кривих розподілу та їхні характеристики тощо).

VI. Аналіз теорії і практики загальних або часткових реформ і розвитку великих освітніх секторів чи всієї освітньої системи з урахуванням особливостей управління й розподілу повноважень, соціально-економічних, політичних чи глобальних змін і чинників впливу. Дослідження аналогічного типу торкаються важливих соціально-освітніх проблем у широкому наднаціональному контексті з використанням даних багатопланової статистики, соціологічних вимірів і методів багатьох наук.

Поділяючи погляди Кінга про вимушене застосування в порівняльно-педагогічних дослідженнях комплексу різноманітних методів, описаних у багатьох джерелах (Пахоцінський, Сбруєва та ін.) [5; 10], у своїй майже 20-річній роботі у сфері ПП ми кожного разу обирали такий комплекс, який гарантував максимально швидке досягнення бажаних результатів та найбільш ефективно й інформативно їх подання замовникам дослідження та читачам. Саме тому часто використовувалися таблиці, діаграми, схеми і малюнки, наявність яких у статтях чи книгах полегшувала сприймання матеріалу, значно підвищувала наочність та ін. Стартуючи з перших досить примітивних праць (їх опубліковано мало), довелося прискорено рухатися до розгляду проблем IV – VI рівнів, на які припадає більшість з майже 300 авторських публікацій порівняльно-педагогічного плану.

Але так і не опублікована «Енциклопедія світової освіти» з детальним аналізом особливостей близько 40 провідних «освітніх» держав світу (вказемо – найбільшу кількість цілком унікальних рис має навчально-виховний комплекс Японії). Так само ще не пощастило створеній автором дисципліні «Основи природознавства XXI ст.», яка постійно поліпшується, адже опирається лише на найновіші досягнення та відкриття більшості сучасних природничих наук – від астрофізики до нейромолекулярної біології. Багаторічний конкурс 1980-х років з

інтегративних дисциплін для закладів III – IV рівнів (у шкалі МСКО-97) авторське «Природознавство» легко виграло тому, що містило послідовний виклад умов народження неживої і живої матерії разом з поясненнями тих законів, які детермінували їх подальший розвиток, урізноманітнення та безперервне ускладнення.

На закінчення цієї статті пропонуємо читачам авторський варіант базового курсу з порівняльної педагогіки для магістрів-педагогів. Цей курс має складатися з двох частин – аналітично-теоретичної і практичної. У першій студенти зможуть отримати знання щодо методів і досягнень сучасної порівняльної педагогіки, можливостей її застосування в їхній фаховій діяльності. Друга частина – застосування цих знань до самостійного вивчення систем освіти окремих країн і виконання творчої роботи дослідницького плану. Нижче наведений авторський проект програми для університетів України.

А. Лекційно-теоретична частина

1. Вступ: знайомство і представлення. Мета і значення порівняльної педагогіки. Її методи, засоби і можливості. Будова порівняльної педагогіки. Рекомендації студентам.

2. Паралельний виклад основних етапів розвитку світової освіти і порівняльної педагогіки.

3. Детальний порівняльний аналіз стану і тенденції змін рівнів і секторів світової освіти.

- Родинне і дошкільне виховання
- Початкова школа
- Основна (молодша середня) школа
- Старша середня і спеціалізована школа
- Спецосвіта і спецзаклади
- Середня професійна освіта
- Напіввища, вища і старша вища освіта
- Підготовка науково-педагогічних кадрів
- Транскордонна освіта
- Безперервна освіта
- Неформальна та інформальна освіта
- Міжнародні освітні організації

4. Парадигмальні зміни освіти – чинники, перебіг і наслідки. Тенденції розвитку та удосконалення мети, змісту і методів едукації (навчання і виховання).

5. Стандарти, якість, визнання дипломів, мобільність. Розвиток міжнародної освітньої взаємодії (організації, асоціації та об'єднання). Проблема формування і використання національних і світових індикаторів, стандартів, систем забезпечення якості едукації. Проблема порівняння, оцінювання і вимірювання

результатів едукації. Розвиток мобільності і проблема визнання освітніх кваліфікацій.

6. Освітні кадри. Еволюція, стан і тенденції змін підготовки вчителів. Зміни у становищі вчителів. Тенденції змін використання вчителів. Кадри у вищих навчальних закладах.

7. Фінансування та управління освітою. Системи управління та його ефективність на різних рівнях освіти. Держава, громадськість і освіта. Тенденції змін освітнього законодавства. Роль нового розподілу впливу на освіту з підвищенням рівня її усупільнення і автономії у розвитку освіти XXI ст.

8. Науки й освіта. Аналіз тенденцій взаємодії сучасних наук із системою едукації. Раціональні форми гуманізації і гуманітаризації сучасної освіти. Роль нових людинознавчих наук (етології, генетики, молекулярної нейробіології, інформатики та ін.) у підвищенні загальної ефективності навчання і виховання, можливості сприяння розвитку сучасної педагогіки.

9. Реформи освіти – досвід і перспективи. Підготовка вчителів і викладачів як інноваторів. Планування, моніторинг проведення і завершення реформ і педагогічних експериментів.

Б. Семінари і практична частина

10. Підготовчі семінари з порівняльної педагогіки.

11. Самостійне вивчення студентами системи освіти України і розвитку національної педагогіки та порівняльної педагогіки.

12. Ознайомлення з системами освіти різних країн і регіонів та їх перший самостійний аналіз: США // Англо-саксонська освіта // Німеччина і німецькомовні країни // Франція і франкомовні країни // Іспанія // Ексоціалістичні країни // Країни Скандинавії // Феномен освіти і суспільства Ірландії // Латиноамериканські країни // Арабські країни // Японія й «азійські тигри» // Країни третього світу.

13. Зміст, програми і методи навчання і виховання. Створення і реалізація власних проєктів дослідження та удосконалення навчального процесу.

14. Вчителі і викладачі – самонавчання, самовдосконалення, асоціації, громадська та індивідуальна діяльність.

15. Реалізація і захист результатів самостійного проєкту з порівняльної педагогіки.

На закінчення вкажемо, що автор створив значну частину підручника для цього курсу, але завершення роботи вимагає більш сприятливих умов.

Список використаних джерел:

1. Корсак К.В. Від початкової до первинної освіти: століття розвитку // Початкова школа. – № 2. – 2002. – С. 16-20.
2. Малькова З.А., Вульфсон Б.Л. Современная школа и педагогика в капиталистических странах. – М.: Просвещение, 1975. – 263 с.
3. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество. — М.: Устойчивый мир, 2001. — 200 с.
4. Підласий І. Виклики життя і виховання молоді // Відкритий урок. – 2008. – № 1 -2. – С. 19-21.
5. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.
6. Система народного образования в зарубежных странах на современном этапе: Страны социалистического содружества / Сб. научн. трудов / Редкол. Б.Ф. Мельниченко (отв.ред.) и др. – К.: КГПИ, 1988. – 108 с.
7. Соколова Л.Н., Кузьмина Е.Н., Радионов М.П. Сравнительная педагогика. – М.: Просвещение, 1978. – 312 с.
8. Урсул А., Романович А. Всемирный саммит по устойчивому развитию: итоги, надежды, перспективы // Вестник высшей школы (Alma mater) – № 4. – 2003. – С. 3-12.
9. Режим доступу: <http://www.bdp.it/banche/banche.html>
Pachocinski R. Pedagogika Porownawcza. — Bydgoszcz-W-wa, 1995. – 228 с.